

**MINISTERUL EDUCAȚIEI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. MIHAI GLIGOR**

**Student - doctorand:
ANA FETCU**

**ALBA IULIA
2024**

**MINISTERUL EDUCAȚIEI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE**

**COMPLEXUL FUNERAR ENEOLITIC DE LA ALBA IULIA-
LUMEA NOUĂ. ANALIZA OSTEOARHEOLOGICĂ**

CUPRINS

CAPITOLUL I.....	Error! Bookmark not defined.
INTRODUCERE	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL II	Error! Bookmark not defined.
ARGUMENT	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL III	Error! Bookmark not defined.
ISTORICUL CERCETĂRILOR ÎN SITUL NEOLITIC ȘI ENEOLITIC DE LA ALBA IULIA - LUMEA NOUĂ.....	Error! Bookmark not defined.
Istoricul cercetărilor	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL IV	Error! Bookmark not defined.
DESCRIEREA CONTEXTELOR ARHEOLOGICE	Error! Bookmark not defined.
Morminte multiple	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. II/2003 (Proprietatea Mariș)	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. III/2005 (Proprietatea Colda).....	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. I/2011 (Proprietatea Teoc)	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. II/2015 (Proprietatea Opruța).....	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. II/2019 (Proprietatea Drăgan).....	Error! Bookmark not defined.
Înhumări individuale în contexte arheologice de tip șanț	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. VI/2005 (Proprietatea Sobaru).....	Error! Bookmark not defined.
Înhumări multiple în contexte arheologice de tip șanț.....	Error! Bookmark not defined.
Cercetările sistematice din 2013 - 2014	Error! Bookmark not defined.
Depuneri secundare.....	Error! Bookmark not defined.
Sp. I/2014 (Proprietatea Bogdan).....	Error! Bookmark not defined.
Sp. III/2018 (Proprietatea Pusta).....	Error! Bookmark not defined.
Înhumări individuale în gropi	Error! Bookmark not defined.
Sp. II/2018 (Proprietatea Țâr)	Error! Bookmark not defined.
Sp. V/2018 (Proprietatea Seserman)	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL V	Error! Bookmark not defined.
CRONOLOGIA DESCOPERIRILOR FUNERARE	Error! Bookmark not defined.
Morminte multiple	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. II/2003 (Proprietatea Mariș)	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. III/2005 (Proprietatea Colda).....	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. I/2011 (Proprietatea Teoc)	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. II/2015 (Proprietatea Opruța).....	Error! Bookmark not defined.
Înhumări individuale în contexte arheologice de tip șanț	Error! Bookmark not defined.

ALN Sp. VI/2005 (Proprietatea Sobaru).....	Error! Bookmark not defined.
Înhumări multiple în contexte arheologice de tip șanț.....	Error! Bookmark not defined.
Cercetările sistematice din 2013 - 2014	Error! Bookmark not defined.
Depuneri secundare.....	Error! Bookmark not defined.
Sp. I/2014 (Proprietatea Bogdan).....	Error! Bookmark not defined.
Sp. III/2018 (Proprietatea Pusta).....	Error! Bookmark not defined.
Înhumări în gropi	Error! Bookmark not defined.
Sp. II/2018 (Proprietatea Țâr)	Error! Bookmark not defined.
Sp. V/2018 (Proprietatea Seserman)	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL VI.....	Error! Bookmark not defined.
OBSERVAȚII CU CARACTER ARHEOTANATOLOGIC. ASPECTE TAFONOMICE	
.....	Error! Bookmark not defined.
Descoperirile funerare de la Alba Iulia - Lumea Nouă prin prisma arheotanatologiei	
.....	Error! Bookmark not defined.
Sp. I/2013 - 2014 - Mormânt multiplu în șanț	Error! Bookmark not defined.
Sp. II/2015 - Mormânt multiplu în groapă	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. II/2019 (Proprietatea Drăgan).....	Error! Bookmark not defined.
Morminte multiple	Error! Bookmark not defined.
Sp. II/2003 - Mormânt multiplu în groapă	Error! Bookmark not defined.
Sp. III/2005 - Mormânt multiplu în groapă.....	Error! Bookmark not defined.
Sp. III/2011 - Mormânt multiplu în groapă.....	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL VII.....	Error! Bookmark not defined.
ANALIZA OSTEOLGICĂ A RESTURILOR UMANE OSOASE	Error! Bookmark not defined.
defined.	
VII.1 Metodologia de cercetare privind analiza osteoarheologică .	Error! Bookmark not defined.
defined.	
Stabilirea profilului biologic	Error! Bookmark not defined.
Numărul minim de indivizi	Error! Bookmark not defined.
MORMINTE MULTIPLE	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. II/2003 (Proprietatea Mariș)	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. III/2005 (Proprietatea Colda).....	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. I/2011 (Proprietatea Teoc)	Error! Bookmark not defined.
ALN Sp. II/2015 (Proprietatea Opruța).....	Error! Bookmark not defined.
Sp. II/2019 (proprietatea Drăgan)	Error! Bookmark not defined.
ÎNHUMĂRI INDIVIDUALE ÎN CONTEXTE ARHEOLOGICE DE TIP ȘANȚ..	Error!
Bookmark not defined.	

ALN Sp. VI/2005 (Proprietatea Sobaru).....	Error! Bookmark not defined.
Cercetările sistematice Sp. I/2013 - 2014.....	Error! Bookmark not defined.
DEPUNERI SECUNDARE.....	Error! Bookmark not defined.
Sp. I/2014 (Proprietatea Bogdan).....	Error! Bookmark not defined.
Sp. III/2018 (Proprietatea Pusta).....	Error! Bookmark not defined.
ÎNHUMĂRI ÎN GROPI.....	Error! Bookmark not defined.
Sp. II/2018 (Proprietatea Țâr)	Error! Bookmark not defined.
Sp. V/2018 (Proprietatea Seserman)	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL VIII	Error! Bookmark not defined.
DESCOPERIRI FUNERARE DE TIPUL MORMINTELOR MULTIPLE DIN NEOLITICUL ȘI ENEOLITICUL EUROPEAN. PRINCIPALELE ANALOGII.....	Error! Bookmark not defined.
VIII.1 El Trocs - Spania	Error! Bookmark not defined.
VIII.2 Herxheim - Germania	Error! Bookmark not defined.
VIII.3 Asparn - Schletz - Austria	Error! Bookmark not defined.
VIII.4 Schöneck - Kilianstädten (Germania).....	Error! Bookmark not defined.
VIII.5 Halberstadt (Germania).....	Error! Bookmark not defined.
VIII.6 Wiederstedt (Germania)	Error! Bookmark not defined.
VIII.7 Vaihingen (Germania).....	Error! Bookmark not defined.
VIII.8 Vráble - Slovacia	Error! Bookmark not defined.
VIII.9 Talheim - Germania.....	Error! Bookmark not defined.
VIII.10 Esztergályhorváti (Ungaria).....	Error! Bookmark not defined.
VIII.11 Bergheim - Franța.....	Error! Bookmark not defined.
VIII.12 Potočani (Croatia)	Error! Bookmark not defined.
VIII.13 Jagodnjak - Krčevine (Croatia).....	Error! Bookmark not defined.
VIII.14 Gougenheim - Franța	Error! Bookmark not defined.
VIII.15 Verteba - Ucraina	Error! Bookmark not defined.
VIII.16 Abony - Turjányos - dúlő (Ungaria).....	Error! Bookmark not defined.
VIII.17 Balatonszentgyörgy - Kenderföldek (Ungaria)...	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL IX.....	Error! Bookmark not defined.
Violența - predispoziție genetică, construct social	Error! Bookmark not defined.
Violența în preistorie.....	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL X	Error! Bookmark not defined.
INTERPRETĂRI PRIVIND VIOLENȚA ȘI TRAUMELE RAPORTATE LA DATE BIOARHEOLOGICE DIN NEOLITICUL ȘI ENEOLITICUL EUROPEAN	Error! Bookmark not defined.

X.1.1	Violența și cauzele apariției acestui fenomen	Error! Bookmark not defined.
X.1.2	Trauma și leziunile traumatice la nivelul calotei craniene....	Error! Bookmark not defined.
X.3	Descoperiri funerare care atestă violența și traumele	Error! Bookmark not defined.
X.3.1.	Arheologie experimentală. Studii privind leziunile traumatice la nivelul calotei craniene	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL XI	Error! Bookmark not defined.
CONCLUZII	Error! Bookmark not defined.
LISTA PLANȘELOR	Error! Bookmark not defined.
Lista bibliografică	Error! Bookmark not defined.

REZUMAT

Cuvinte cheie: eneolitic, Alba Iulia-Lumea Nouă, grupul Foeni, violență, fracturi craniene, traumă produsă perimortem, obiect contondent.

Teza de doctorat cu titlul *Complexul funerar eneolitic de la Alba Iulia-Lumea Nouă. Analiza osteoarheologică* are ca obiectiv analiza arheologică și antropologică a contextelor, și respectiv a resturilor osoase umane, descoperite în cadrul cercetărilor preventive și sistematice din situl de la Alba Iulia -Lumea Nouă, atribuite grupului cultural Foeni. Scopul lucrării este acela de a oferi o examinare detaliată asupra tuturor descoperirilor funerare eneolitice, cu accent pe aspectele osteoarheologice. Prin intermediul acestei analize, intenționăm să aducem o contribuție semnificativă la înțelegerea practicilor funerare, a structurilor sociale și a aspectelor de legată de starea de sănătate a comunității aparținătoare grupului Foeni.

Prin utilizarea metodelor și tehnicilor de investigație osteologică, resturile osoase și scheletele umane au fost analizate urmărindu-se estimarea vârstei la momentul decesului, determinarea sexului, paleopatologii (cu accent pe leziunile traumatice produse *perimortem*) precum și alte caracteristici relevante. Contextualizarea rezultatelor, atât din perspectivă arheologică cât și antropologică, din regiunea respectivă, din zona europeană și din preistorie în general, a avut ca scop înțelegerea și observarea unor aspecte legate de comportamente similare la comunitățile preistorice și au dovedit faptul că violența și relațiile conflictuale au fost întotdeauna prezente. Toate contextele funerare identificate în acest stadiu al cercetărilor sunt poziționate exclusiv în interiorul așezării, delimitată la SV de sistemul de fortificații identificat în **Sp. VI/2005**.

Lucrarea este structurată în XI capitole, însoțite de figuri, tabele și planșe.

Capitolul I și II reprezintă argumentul și partea introductivă a lucrării, cuprind motivația alegerii temei și conturează o imagine referitoare la particularitățile descoperirilor din situl de la Lumea Nouă. Este prezentată și o situație a descoperirilor funerare de la acest palier cronologic, pentru teritoriul actul al României.

Capitolul III tratează istoricul descoperirilor funerare din situl menționat. Situl se află pe a doua terasă a Mureșului, în nord-estul municipiului Alba Iulia. Campanii de cercetare se desfășoară aici încă din **1942**, identificându-se mai multe straturi de cultură. De interes pentru lucrarea de față, sunt mormintele descoperite din anul **2003**, de altfel începutul conturării unor aspecte spectaculoase legate de așezarea Foeni de aici. În total sunt

identificate șase morminte multiple, cinci în gropi simple, circulare, deseori din structuri reutilizate și unul într-un șanț, conectat, cel mai probabil de structura de fortificații a așezării. Sunt identificate și înmormântări individuale, reprezentate de depuneri funerare în șanț și gropi rectangulare. Este identificată și o inhumație triplă (**Sp. V/2018**). Depunerile cu caracter secundar au fost identificate în cercetările din anii 2014 (**Sp. I/2014** și **Sp. III/2018**).

Capitolul IV face descrierea fiecărui complex funerar - **Sp. II/2003, Sp. III/2005, Sp. VI/2005, Sp. I/2011, Sp. I/2013-2014, Sp. I/2014, Sp. II/2015, Sp. II/2018, Sp. III/2018, și Sp. II/2019**.

ALN Sp. II/2003 (Proprietatea Mariș) în caroul **C**, la o adâncime de - 0,75 m, s-a identificat o groapă circulară, notată **G1**, care conținea resturi osoase umane amestecate, parțial dezarticulate, printre care se regăseau și fragmente de os animal, ceramic și resturile unei locuințe de suprafață (**L1**). La golirea complexului se remarcă un individ în conexiune anatomică, chirchit pe dreapta, orientat NE-SV. Un inel de buclă de formă ovală și cu profil dreptunghiular, realizat din cupru este recuperat de lângă o calotă craniană.

ALN Sp. III/2005 (Proprietatea Colda) în caroul **B**, se identifică la o adâncime de 0,65 m o aglomerare de oase umane amestecate, dispartate și dezarticulate, întinse pe o suprafață de 5 × 2,5 m. După demontarea acestui nivel, se constată o groapă (**Cx01**), circulară cu dimensiuni de 1,35 × 1,65 m, care conținea de asemenea, fragmente osoase umane, iar după golirea ei se remarcă un strat consistent de arsură și cenușă. Alături de resturile osoase umane au fost identificate, fragmente de os animal, parțial expuse la temperaturi înalte și ceramică. Nu sunt identificate elemente care țin de inventarul funerar.

ALN Sp. I/2011 (Proprietatea Teoc) în caroul **D**, la o adâncime de 0,20-0,40m, complexul **C1**, conținea resturi osoase umane amestecate, într-o zonă cu dimensiuni de 2 × 2 m. Se notează prezența unor fragmente de os animal, parțial expuse la temperaturi înalte și ceramică. Nu sunt identificate elemente care țin de inventarul funerar.

ALN Sp. II/2015 (Proprietatea Opruța), în caroul **D** la o adâncime de aproximativ 0,40 m față de nivelul actual de călcare, se identifică o serie de calote craniene, într-o groapă circulară, cu un diametru de 1,3-1,4 m și o adâncime de 0,8. Tehnica de excavare a permis observarea și secvența depunerii, în cazul fiecărui individ. Groapa a fost săpată lângă o locuință prăbușită, antrenând bucăți de chirpici din resturile ei, alături de indivizi. Pe fundul gropii se remarcă depunerea unui vas suport, specific purtătorilor grupului Foeni.

ALN Sp. II/2019 (Proprietatea Drăgan) este singurul complex funerar în care se constată anumite gesturi legate de practicile funerare, și anume depunerea unor fragmente de 150 de cochilii de scoici din specia *Unio*, lame de silex și un vas cu fragment întreg,

alături de indivizi. Complexul funerar este unul aparte, deoarece aici se disting două straturi distincte de depunere, primul cu resturi osoase puternic dezarticulate și un al doilea cu indivizii păstrați în conexiune anatomică. Se identifică și aici resturi osoase de animal, fragmente ceramice, dar și roci de dimensiuni medii, care au fost descoperite atât în primul strat, cât și depuse pe indivizii din stratul doi.

ALN Sp. VI/2005 (Proprietatea Sobaru)

Cercetarea a surprins o parte a șanțurilor de fortificație a așezării. La adâncimea de 1,70 m, în cadrul unității de cercetare S I/Șt. 2, s-a descoperit un individ, orientat SV - NE, depus în decubit lateral, pe partea dreaptă.

ALN Cercetările sistematice din 2013 - 2014

În cadrul șantierului de tip școală este cercetat un alt șanț, în care sunt identificați nouă indivizi, doi dezarticulați, unul în umplutura și altul în proximitatea sa, și alți șapte, în conexiune anatomică, depuși în interior. Lungimea sa este de 14,31 m, iar dimensiunile sale sunt: deschidere maximă la partea superioară - 0,95 - 1,10 m, lățime medie la partea inferioară 0,30 - 0,40 m, adâncimea maximă față de nivelul actual - 1,70 m.

Depunerile secundare

ALN Sp. I/2014 (Proprietatea Bogdan), în cadrul caroului D în complexul Cx01, se identifică calote umane, aranjate pe un pelvis de *Bos taurus*, aranjate într-un spațiu de 0,70 × 0,70 m.

ALN Sp. III/2018 (Proprietatea Pusta), caroul B, Cx001 reprezintă o aglomerare de fragmente ceramice Foeni ((aproximativ circulară și cu dimensiunea de 2,10 × 2,70 m), în cadrul căreia s-a identificat o calotă craniană.

Înhumări individuale în gropi

ALN Sp. II/2018 (Proprietatea Țâr) în cadrul caroului A, la -0,74m, Cx001 este reprezentat de o înhumăție a unui non-adult, într-o groapă rectangulară, cu colțurile rotunjite,

ALN Sp. V/2018 (Proprietatea Seserman), caroul B, Cx002a, într-o groapă de formă neregulată, alături de material faunistic și fragmente ceramice, se identifică la o adâncime de 1,86 m, doi indivizi, depuși aproape oblic pe peretele gropii, în conexiune anatomică. După demontarea acestora, la -3,05 m sub fragmente de chirpici și pietre dispersate se identifică un al treilea individ, depus în decubit lateral, pe stânga.

Capitolul V prezintă în detaliu rezultatele fiecărei analize cu radiocarbon. Un număr de 27 de probe de material osos uman provenit din contextele menționate, identifică faptul că descoperirile funerare se circumscriu intervalului cronologic localizat între 4600 - 4450 calBC, care corespunde începutului eneoliticului în Transilvania, și coincide cu comunitățile

grupului Foeni. Modelarea acestor 27 de probe, identifică patru momente cronologice succesive și distincte pentru aceste evenimente.

Al VI-lea capitol aduce în discuție aspecte legate de tafonomie și arheotanatologie. Arheotanatologia este o abordare multidisciplinară care are ca scop studierea resturilor osoase umane în cadrul contextului lor funerar, pentru a reconstitui practici, gesturi și ritualuri mortuare. Practicile funerare de la Lumea Nouă sunt variate, de la înmormântări individuale la morminte multiple și depuneri secundare de resturi osoase umane. Sunt descrise în detaliu cercetările din **Sp. I/2013-2014**, **Sp. II/2015**, **Sp. II/2019**, unde observațiile din teren au permis reconstituirea secvenței depunerilor indivizilor, recunoscând și calitatea primară a contextelor. Morminte primare sunt și mormintele descoperite în anii **2003**, **2005** și **2011**, aspect subliniat de prezența articulațiilor mâinilor și picioarelor, rotulele, sau a unor elemente fragile precum osul hioid.

Capitolul VII prezintă rezultatele analizelor osteologice pentru fiecare context funerar. Prima parte este dedicată metodologiei, unde sunt expuse tehnicile pentru stabilirea profilului biologic, metoda folosită pentru stabilirea numărului minim de indivizi în cadrul contextelor funerare multiple și metoda de înregistrare folosită. În total au fost analizate 16448 de fragmente osoase și 45 de schelete umane, atribuite unui număr minim de indivizi de 140, 89 de adulți și 51 de non-adulți (**Fig. 60**). Din adulți, 35 sunt de sex masculin, 50 de sex feminin și patru indeterminabili. A doua parte a capitolului tratează, separat fiecare descoperire funerară, prezentând rezultatele analizelor osteologice.

Descoperirea funerară din anul 2003

Numărul minim de indivizi este de 18, patru non-adulți și 14 adulți. Grupele de vârstă variază între 1,5 și 55 de ani la momentul decesului. Sunt prezenți nouă indivizi de sex feminin, cinci de sex masculin. Leziunile produse *perimortem*, sunt înregistrate egal pe partea stângă și dreaptă. Sunt notate și la nivelul osului frontal sau occipital. Dintre cei 18 indivizi, 12 (zece dintre adulți, șase indivizi de sex feminin și doi de sex masculin, și doi non-adulți) sunt identificați cu traume produse *perimortem* la nivelul calotelor craniene. Postcranian se identifică șapte elemente cu posibile leziuni traumatiche produse *perimortem*, patru elemente fiind parte din membrul inferior și trei la oasele antebrățului. Urmele artefactelor cauzatoare sunt de forme variate - rectangulară, circulară și ovală, iar dimensiunile fracturilor variază între 25 mm și 56 mm.

Sp. III/2005 (proprietatea Colda)

Numărul minim de indivizi este estimat la 54 de indivizi, din care se identifică 34 adulți, (23 de sex feminin și 11 de sex masculin). Indivizii non-adulți sunt în număr de 20.

Grupele lor de vârstă variază de la perinatal, la 20 de ani. La adulți grupele de vârstă variază între 20 și 45 de ani. Din perspectiva fracturilor craniene, parietalul stâng este cel mai afectat os, cu 37 de fracturi, urmat de cel drept cu 29, frontalul cu 18 lovituri pe stânga și opt pe dreapta. Sunt înregistrate lovituri și în partea posterioară a calotei. Zona centrală a calotei are alte patru fracturi înregistrate. Sunt identificate la toți indivizi de sex masculin, la 20 de indivizi de sex feminin și la 23 de elemente craniene care aparțin unor non-adulți. Formele lăsate de artefactele cauzatoare, variază de la circular, oval și rectangulare. Posibile leziuni perimortem sunt vizibile și la elementele scheletului apendicular, fiind înregistrate leziuni la femure, tibii, la humerusuri și două ulne.

Mormântul multiplu descoperit în anul 2011 conținea resturile funerare a 18 indivizi, (nouă adulți – cinci indivizi de sex feminin, patru de sex masculin și nouă non-adulți). Grupele de vârstă sunt încadrate în intervalul de la 7,5 luni la 40 de ani. Sunt vizibile fracturi prin înfundare pe calotele a 13 dintre indivizi, la toți adulții și la trei dintre cei non-adulți. Cele mai multe leziuni sunt înregistrate pe parietalul stâng, cu zece fracturi, urmate de parietalul și frontalul drept – cu câte patru traumatisme fiecare. Pe frontalul stâng sunt 2 leziuni înregistrate, iar pe occipital, tot două. Formele lăsate pe calotele craniene de către obiectele contondente sunt rectangulare, circulare și ovale.

Din cercetarea din **2015** a rezultat un număr minim de indivizi estimat la 16 - trei indivizi de sex feminin, doi de sex masculin, doi indeterminabili ca sex și nouă non-adulți. Categoriile de vârstă sunt încadrate în intervalul de la 4,5 ani și 45 de ani la momentul decesului. 13 dintre indivizi expun leziuni traumatice produse *perimortem*. Traumatismele sunt preponderent pe parietalul stâng, cu 11 fracturi prin înfundare, urmate de cel drept cu șase leziuni. Frontalul are însumate șase leziuni, iar occipitalul trei. Formele obiectelor contondente sunt ovale și circulare.

Mormântul multiplu descoperit în anul 2019, conținea resturile scheletice a alți 11 indivizi (nouă adulți, doi non-adulți), șase dintre aceștia prezentând leziuni traumatice produse *perimortem* la nivelul calotelor craniene. Grupele de vârstă variază între 11,5-12 ani și 40 de ani la momentul decesului. Fracturile sunt prezente exclusiv la indivizii din primul strat, cu excepția lui **M7**, individ de sex masculin. Parietalul stâng înregistrează trei lovituri, cel drept și frontal cu câte două, occipitalul și partea centrală a parietalelor, înregistrând câte o fractură. Formele sunt circulare și ovale.

ALN Sp. VI/2005 (Proprietatea Sobaru) Resturile aparțin individ de sex feminin, cu vârsta la momentul decesului încadrată între intervalul de 24-30 de ani. Prezintă la nivelul parietalului stâng două fracturi prin înfundare, din care una ovală.

Cercetarea sistematică din anul 2014, a identificat alți nouă indivizi, șapte în conexiune anatomică (cinci indivizi de sex masculin, o femeie și un non-adult) și resturile dezarticulate a alți doi indivizi (un non-adult și un individ de sex masculin), depuși într-un șanț. Grupele de vârstă includ indivizi cu vârste cuprinse între un an și jumătate și 50 de ani. Toți indivizii prezintă fracturi prin înfundare, majoritatea localizate pe parietalul stâng, cu șapte leziuni. Sunt urmate de parietalul drept, cu patru leziuni, iar pe occipital, în diferite regiuni, sunt patru fracturi. Frontalul are trei lovituri. Formele lor sunt circulare, ovale, rectangulare și triunghiulare.

Complexele secundare din 2014 și 2018 sunt reprezentate de depuneri de calote craniene, care prezintă leziuni traumatice pe partea stângă, în zona parietalului și osului frontal. Pentru cercetarea din 2014 sunt identificate calotele craniene a cinci adulți de sex masculin, cu vârste între 20-40 de ani și un non-adult cu vârsta de cinci ani, toate expunând fracturi distribuite în mod egal, pe parietalul și frontalul stâng. Formele lăsate pe calotele craniene de către obiectele contondente sunt ovale, triunghiulare și rectangulare. **Cercetarea din 2018**, a identificat calota unui copil cu vârsta la momentul decesului de aproximativ cinci ani, cu o fractură prin înfundare, pe parietale de formă circulară.

Mormântul de înmormântare în groapă rectangulară descoperit în anul **2018**, conținea resturile scheletice ale unui individ non-adult. În același an **Sp. V/2018** este descoperită și o înmormântare triplă, cu trei indivizi, doi non-adulți și un individ de sex feminin. Nu se identifică leziuni traumatice la acești indivizi .

Capitolul VIII Descoperiri funerare din 17 situri au fost utilizate drept analogii, după cum urmează: din mediul **LBK - Talheim, Vaihingen, Wiederstedt, Halberstadt, Schöneck - Kilianstädten, Herxheim** (Germania), **Asparn - Schletz** (Austria), **Vráble** (Slovacia) și **Bergheim** (Franța); **Potočani și Jagodnjak - Krčevine** (Croatia), **Gougenheim**, (Franța) **Abony-Turjányos-dűlő, Esztergályhorváti** și **Balatszentgyörgy-Kenderföldek** din Ungaria, precum și peștera de la **El Trocs**, Spania. Toate acestea sunt morminte multiple, cele mai multe având indivizi din toate categoriile de vârstă și de ambele sexe, care prezintă leziuni traumatice produse *perimortem*, realizate cu obiecte contondente, pe calotele craniene. Similitudinile includ amplasarea mormintelor în cadrul așezării, în gropi simple, dispunerea mai multor indivizi în aceeași groapă, fără o grijă specifică, aruncați în șanturi parte a sistemelor de fortificație, lipsa unui inventar funerar.

Capitolul IX Abordează conceptul violenței din perspectivă filozofică, biologică și evoluționară și genetică, prezentând succint diferite concepte. În preistoria lumii, sunt identificate în literatura de specialitate 30 de situri arheologice, unde resturile osoase umane

prezintă leziuni traumatice *perimortem*. Unele dintre cele mai vechi exemple sunt calotele de *Homo Neanderthalensis*, din Spania, din peștera denumită **La Sima de Los Huesos**, de la **Krapina** (Croatia) sau **Qafzeh**, Israel.

Cauzele evenimentelor cu caracter violent sunt explorate în **Capitolul X**. Interpretările privind violența în preistorie se împart în două narrative. Prima susține că violența este înnăscută în natura umană, în timp ce a doua afirmă că comportamentul violent este învățat, primele grupuri umane având un nivel scăzut de conflict. Cercetările asupra războiului în preistorie sunt complexe, fiind greu de demonstrat arheologic. Studiile recente subliniază variabilitatea evenimentelor violente, iar termenul *război* este discutabil în contextul preistoriei. Creșterea teritorialității și inegalitățile sociale sunt considerate ca fiind factori de stres în comunitățile preistorice. Masacrele sunt evenimente complexe, declanșate în situații de criză socială, economică, culturală și politică, fiind rezultatul unor procese sociale îndelungate și dezechilibre între comunități. Indicatorii unui masacru preistoric includ prezența leziunilor traumatice *perimortem* pe calota craniană, ponderea redusă a traumelor postcraniene, existența unui sau a mai multor morminte multiple într-un spațiu bine definit, abateri de la normele funerare obișnuite, precum și prezența tuturor categoriilor de vârstă și a ambelor sexe.

Studiile arheologice și paleoclimatice din Europa Centrală și de Sud evidențiază asocierea dintre schimbările de ordin social și climatic. Variațiile climatice au dus la creșterea nivelului de stres în comunități, iar fenomenele precum Rapid Climate Changes și evenimentele Bond au avut impact asupra migrării populațiilor și a schimbărilor în cultură și așezări. Analizele paleoclimatice au identificat perioade de răcire accentuată și schimbări bruște de temperatură, influențând evoluția societăților preistorice.

Traumele al nivelul scheletului oferă indicii importante despre violența interpersonală în comunitățile arheologice. Leziunile sunt clasificate în funcție de momentul în care au apărut în raport cu momentul morții: *antemortem* (în timpul vieții), *perimortem* (în apropierea momentului morții) și *postmortem* (după deces). Regula *linia borului pălăriei*, *the hat brim line* (HBL) este folosită pentru diferențierea între leziunile provocate intenționat și cele cauzate de accidente. Fracturile craniene pot dezvălui tipul și intensitatea forței aplicate, și pot folosite pentru identificarea instrumentelor contondente producătoare.

Capitolul XI este dedicat concluziilor. Se constată, în total, 61 de leziuni pe partea stângă a parietalului, 44 de lovituri pe parietalul drept, 28 pe frontalul stâng, 19 pe cel drept, cinci pe regiunea de centru. Pe occipital sunt identificate zece lovituri pe dreapta, șapte pe stânga și opt în zona lambda. Cele de la nivelul feței și arcadelor dentare însumează 2%.

Între sexe, femeile sunt înregistrate cu 76 de leziuni, iar bărbații cu 39%, respectiv 50 de fracturi. Din acestea, pentru sexul masculin loviturile sunt preponderent pe parietalul stâng, înregistrat cu 20 de lovituri (42%), urmat de cel drept. Sunt prezente și lovituri pe frontal și occipital, însumând 23 de leziuni, 10 pe frontal și 13 pe occipital.

Calotele craniene ale non-adulților înregistrează 65 de lovituri predominant pe parietalul stâng, 21. Parietalul drept are înregistrate 13 leziuni (20%). Frontalul însumează 21 de fracturi, Posterior, pe occipital sunt prezente șase lovituri, distribuite în mod egal, stânga, dreapta, centru cu câte două lovituri, în fiecare regiune. Privind tipurile de urme lăsate pe calotele craniene de către obiectele cauzatoare, acestea sunt caracterizate de patru forme distincte: ovale, circulare, rectangulare și triunghiulare. În cazul indivizilor de sex masculin, sunt înregistrate trei leziuni triunghiulare, patru rectangulare și circulare și cinci ovale. Leziunile cu formă triunghiulară sunt prezente doar pentru categoria indivizilor de sex masculin. La femei predomină leziunile cu formă ovală, fiind consemnate 12 fracturi cu această formă, urmate de cele circulare, cinci la număr și trei rectangulare. Copiii au cinci leziuni circulare, două de formă ovală și trei rectangulare.

Din punct de vedere paleopatologic notăm prezența în proporție ridicată a paleopatologiilor dentare, a bolilor degenerative și boli metabolice și congenitale, precum și urmele unor procese infecțioase.

Situația de la Lumea Nouă pare să fie rezultatul unui atac asupra unei comunități, unii dintre indivizi încercând să riposteze, dovadă fiind predominanța fracturilor pe stânga și pe frontal care sunt în concordanță cu lupta față în față, sau cel puțin cu lovirea victimei din față, de către un individ dreptace. Sunt urmate de cele de pe partea dreaptă a parietalului, care indică lovirea din spate, cel mai probabil când victimele încercau să scape. La toate categoriile de vârstă și la ambele sexe, ponderea fracturilor pe partea stângă a calotei este mai ridicată. Craniile cu politraumatisme, indică de asemenea, un scenariu de acest tip, în special prin faptul că, în anumite cazuri sunt evidente mai multe forme ale obiectului contondent folosit, demonstrând un atac al mai multor agresori, asupra unui singur individ. Distribuția haotică în cadrul mormintelor, lipsa inventarului funerar și absența unor aspecte care să indice o grijă pentru cei decedați, întăresc această situație.

Cel mai probabil, obiectele care au produs leziunile pe calotele craniene ale indivizilor de la Lumea Nouă au fost instrumente din categoria utilajului litic și obiecte caracteristice IMDA, unele dintre acestea având caracteristici morfologice potrivite pentru a produce formele specifice regăsite.

Este evident că în acest stadiu al cercetărilor există multă incertitudine cu privire la interpretarea evenimentelor violente. Există mai multe posibilități pentru a explica lipsa de grijă în tratamentul funerar al celor decedați, iar acestea ar putea fi rezultatul unor condiții și factori variabili.

Una dintre interpretările posibile este că membrii comunității au fost victime ale masacrelor, iar lipsa de resurse și presiunea de a îngropa rapid decedații au dus la tratarea necorespunzătoare a rămășițelor umane. Totuși, există și posibilitatea ca nou-veniții să fi profitat de această situație și să fi tratat neglijent decedații.

Integrarea abordărilor interdisciplinare sunt cruciale pentru a obține o înțelegere mai profundă și mai detaliată a acestor descoperiri arheologice.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Adams, Konigsberg 2008	Bradley J. Adams, Lyle W. Konigsberg, <i>How Many People? Determining the Number of Individuals Represented by Commingled Human Remains</i> , în Bradley J. Adams, John E. Byrd, <i>Recovery, Analysis, and Identification of Commingled Human Remains</i> , Humana Press, Humana Press, 2008, p. 241 - 255.
Boulestin 2020	Bruno Boulestin, <i>Ceci n'est pas une guerre (mais ça y ressemble): entre doctrine et sémantique, comment aborder la question de la guerre préhistorique?</i> , în <i>Paleo</i> 30 (2), 2020, p. 36 - 56.
Boulestin et al. 2009	Bruno Boulestin, Andrea Zeeb - Lanz, Christian Jeunesse, Fabian Haack, Rose - Marie Arbogast, Anthony Denaire, <i>Mass cannibalism in the Linear Pottery Culture at Herxheim (Palatinate, Germany)</i> , în <i>Antiquity</i> 83 (322), 2009, p. 968 - 982.
Buikstra, Ubelaker 1994	Jane Buikstra, Douglas H. Ubelaker, <i>Standards for Data Collection From Human Skeletal Remains</i> , Fayetteville, Arkansas Archaeological Survey Report Number 44, 1994, p. 272.
Chenal et al. 2015	Fanny Chenal, Bertrand Perrin, Hélène Barrand - Emam, Boulestin, Bruno, <i>A farewell to arms: A deposit of human limbs and bodies at Bergheim, France, c. 4000 BC</i> , în <i>Antiquity</i> 89, 2015, p. 1313 - 1330.
Condurăţeanu, Gligor 2021	Marian - Bogdan Condurăţeanu, Mihai Gligor, <i>Topografia și cronologia descoperirilor funerare eneolitice de la Alba Iulia - Lumea Nouă (cercetările 2003 - 2018)</i> , în <i>Studii de preistorie</i> 18, 2021, p. 87 - 132.
Davis et al. 2003	Basil A. S. Davis, Simon Brewer, Anthony C. Stevenson, Joël Guiot, <i>The temperature of Europe during the Holocene reconstructed from pollen data</i> , în <i>Quaternary Science Reviews</i> 22, 2003, p. 1701–1716.
Draşovean 2006	Florin Draşovean, <i>Burials in the area of the Foeni culture group</i> , în <i>Analele Banatului</i> , serie nouă, arheologie-istorie, vol. 1, nr. XIV, Muzeul Banatului, Timișoara, Museion, 2006 p. 129-134.
Duday 2006	Henri Duday, <i>L'Archéothanatologie ou l'archéologie de la mort</i> [Archaeoethanatology or the archaeology of death], traducere de Christopher J. Knüsel, în Rebecca L. Gowland, Christopher J. Knüsel, <i>The Social Archaeology of Funerary Remains</i> , Oxford, Oxbow Books, p. 30–56.
Duday et al. 1990	Henri Duday, Patrice Courtaud, Éric Crubezy, Pascal Sellier, Anne-Marie Tillier, <i>L'Anthropologie «de terrain»: reconnaissance et interprétation des gestes funéraires</i> , în <i>Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris</i> , Nouvelle Série 2 (3 - 4), 1990, p. 29 - 49.

Dolfini et al. 2018	Andrea Dolfini, Rachel J. Crellin, Christian Horn, Marion Uckelmann, <i>Interdisciplinary Approaches to Prehistoric Warfare and Violence: Past, Present, and Future</i> , în Dolfini, Andrea, Rachel J. Crellin, Christian Horn, Marion Uckelmann, <i>Prehistoric Warfare and Violence Quantitative and Qualitative Approaches</i> , Springer International Publishing, Springer Nature, 2018, p. 1 - 21.
Fibiger et al. 2023	Linda Fibiger, Torbjörn Ahlströmb, Christian Meyer, Martin Smith, <i>Conflict, violence, and warfare among early farmers in Northwestern Europe</i> , în PNAS 120(4), p. 1 - 9.
Fontijn 2021	David R. Fontijn, <i>Give peace a chance: on violence and warfare in prehistory and why it matters</i> , Huizen, Stichting Nederlands Museum voor Anthropologie en Praehistorie 2021, p. 65.
Furholt et al. 2020	Martin Furholt, Nils Müller - Scheeßel, Maria Wunderlich, Ivan Cheben, Johannes Müller, <i>Communality and Discord in an Early Neolithic Settlement Agglomeration: The LBK Site of Vráble, Southwest Slovakia</i> , în <i>Cambridge Archaeological Journal</i> 30(3), p. 469 - 489.
Galloway 1999a	Alison Galloway, <i>Fracture patterns and skeletal morphology: introduction and the skull</i> , în Alison Galloway, <i>Broken bones Anthropological Analysis of Blunt Force Trauma</i> , Charles C. Thomas, Springfield Illinois, 1999, p. 63 - 83.
Gligor 2009a	Mihai Gligor, <i>Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia - Lumea Nouă</i> , Mega, Cluj - Napoca, 2009, p. 485.
Gligor 2009b	Mihai Gligor, <i>Contributions to the Absolute Chronology of the Neolithic and Chalcolithic of Transylvania</i> , în Cotiugă, Vasile, Felix A. Tencariu, George Bodi, <i>Itinera in Praehistoria. Studia in Honorem Magistri Nicolae Ursulescu</i> , Iași, 2009, p. 235–244.
Gligor 2010	Mihai Gligor, <i>Funerary Discoveries in Neolithic Settlement from Alba Iulia - Lumea Nouă (Romania). Multiple Burial or Ritual Centre?</i> , în <i>Transylvanian Review</i> XIX 5(1), 2010, p. 233 - 250.
Gligor 2013	Mihai Gligor, <i>An Unknown Part of Prehistoric Spirituality: Unusual Mortuary Practices in Transylvania</i> , în <i>European Journal of Science and Theology</i> 9(6), 2013, p. 201 - 210.
Gligor 2014	Mihai Gligor, <i>Începuturile eneoliticului timpuriu în Transilvania: o abordare bayesiană</i> , în <i>Analele Banatului (SN)</i> XXII, 2014, p. 91 - 105.
Gligor 2016	Mihai Gligor, <i>Practici funerare la comunitățile culturii Vinča din Transilvania</i> , în <i>Analele Banatului (S.N.)</i> XXIV, 2016, 29 - 36.
Gligor 2020	Mihai Gligor, <i>Ceramica pictată Foeni din situl arheologic Alba Iulia - Lumea Nouă: de la studiul tipologico - stilistic la investigațiile arheometrice</i> , în <i>Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis</i> 12, 2020, p. 9 - 53.
Gligor et al. 2005 - 2006	Mihai Gligor, Cristian Florescu, Marius Breazu, <i>Raport preliminar privind cercetările arheologice preventive de la</i>

	<i>Alba Iulia - Lumea Nouă (2005)</i> , în <i>Patrimonium Apulense</i> V–VI, 2005–2006, p. 161–172.
Gligor et al. 2006	Mihai Gligor, Cristian Florescu, Marius Breazu, Tudor Borșan, Ionuț Maican, Ștefan Lipot, Csaba Toth, Paula Mazăre, Beatrice Ciută, <i>Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Lumea Nouă</i> , în <i>Cronica Cercetărilor Arheologice</i> 2006, p. 55–59.
Gligor et al. 2012	Mihai Gligor, Mariana Roșu, Viorel Panaitescu, <i>Bioarchaeological inferences from Neolithic human remains at Alba Iulia - Lumea Nouă (Transylvania, Romania)</i> , în Raluca Kogălniceanu, Roxana Curcă, Mihai Gligor, Susan Stratton, <i>Homines, Funera, Astra Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology, 5 - 8 June 2011, „1 Decembrie 1918” University (Alba Iulia, Romania)</i> , BAR International Series 2410, Oxford, Archaeopress, 2012, p. 57 - 70.
Gligor et al. 2018	Mihai Gligor, Andrei Dorian Soficaru, Ana Fetcu, <i>Cranial Fractures in 2005 Early Eneolithic Multiple Burial from Alba Iulia - Lumea Nouă (Romania)</i> , în <i>Annales Universitatis Apulensis</i> , Series Historica 22/I, p. 27 - 97.
Gligor et al. 2023	Mihai Gligor, Kirsty McLeod, Ana Fetcu, Călin Șuteu, <i>A ditch in time: A bioarchaeological analysis of the human skeletal remains discovered at Alba Iulia - Lumea Nouă (Romania)</i> , în ed. Kogălniceanu, Raluca, Mihai Gligor, Andrei Soficaru, Susan Stratton, <i>Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology, ‘1 Decembrie 1918’ University (Alba Iulia, Romania)</i> , <i>Homines, Funera, Astra 3 - 4: The multiple faces of death and burial</i> , Oxford, Archaeopress, 2023, p. 47 - 71.
Gligor et al. 2024a	Mihai Gligor, Ana Fetcu, Bogdan Condurățeanu, Alina Bințișan, <i>An Early Eneolithic mass grave from Alba Iulia - Lumea Nouă (Romania)</i> , 2024, .
Gligor et al. 2024b	Mihai Gligor, Kirsty McLeod, Allison Carnell, Ana Fetcu, <i>Human skull and Faunal Remains from Alba Iulia - Lumea Nouă Eneolithic Settlement (Romania)</i> , în ed. Kogălniceanu, Raluca, Mihai Gligor, Andrei Soficaru, Susan Stratton, <i>Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology, ‘1 Decembrie 1918’ University (Alba Iulia, Romania)</i> , <i>Homines, Funera, Astra 5 - 6</i> , Oxford, Archaeopress, 2024, .
Gligor, Varvara 2008	Mihai Gligor, Simona Varvara, <i>Un artefact metalic descoperit în așezarea preistorică de la Alba Iulia - Lumea Nouă</i> , în <i>Annales Universitatis Apulensis</i> , Series Historica XII/1, 2008, p. 167–172.
Gligor, Lipot 2009	Mihai Gligor, Ștefan Lipot, <i>Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Lumea Nouă</i> , în <i>Cronica Cercetărilor Arheologice</i> , 2009, p. 251–253.
Gligor, McLeod 2014	Mihai Gligor, Kirsty McLeod, <i>Disarticulation as a Transylvanian early Eneolithic mortuary practice? A case</i>

	<i>study from Alba Iulia - Lumea Nouă (Romania)</i> , în <i>Annales Universitatis Apulensis</i> , Seria Historica 18/II, 2014, p. 61 - 86.
Gligor, Băcuet, Crișan 2014	Mihai Gligor, Sanda Băcuet, Crișan, <i>Inhumation versus cremation in Transylvanian Neolithic and Eneolithic</i> , în <i>Studia Antiqua et Archaeologica XX</i> , 2014, p. 37 - 67.
Gligor, McLeod 2015	Mihai Gligor, Kirsty McLeod, <i>Disposal of the dead. Uncommon mortuary practices from Alba Iulia - Lumea Nouă 2003 excavation</i> , în Raluca Kogălniceanu, Mihai Gligor, Roxana Curcă, Susan Stratton, <i>Homines, Funera, Astra 2 Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology, September 2012, „1 Decembrie 1918” University (Alba Iulia, Romania)</i> , Oxford, Archaeopress, 2015, p. 25 - 41.
Kremer et al. 2008	Célia Kremer, Stéphanie Racette, Charles-Antoine Dionne, Anny Sauvageau, <i>Discrimination of falls and blows in blunt head trauma: systematic study of the hat brim line rule in relation to skull fractures</i> , în <i>Journal of Forensic Sciences</i> , 53 (3), 2008, p. 716 - 719.
Larsen 2002	Clark, Spencer, Larsen, <i>Bioarchaeology: the lives and lifestyles of past people</i> , în <i>Journal of Archaeological Research</i> 10 (2), 2002, p. 119 - 166.
Lefranc et al. 2015	Philippe Lefranc, Hélène Réveillat, Y. Thomas, <i>A les pratiques mortuaires du Néolithique Récent en Alsace : L'exemple du site de Gougenheim (France, Bas - Rhin)</i> , în Leonor Rocha, Primitiva Bueno - Ramirez, Gertrudes Branco, <i>Death as Archaeology of transition: Thoughts and Materials, Papers from the II International Conference of Transition Archaeology: Death Archaeology 29th April - 1st 238 May 2013</i> , BAR International Series 2708, Archaeopress, 2015, p. 131 - 145.
Lewis 2017	Mary E. Lewis, M., <i>Paleopathology of Children: Identification of Pathological Conditions in the Human Skeletal Remains of Non-adults</i> , Elsevier, 2017, p. 300.
Lundberg, Gligor 2015	Christina Lundberg, Mihai Gligor, <i>Place of death and place of rest: commingled human remains from Alba Iulia - Lumea Nouă 2015 early Eneolithic funerary discovery</i> , în <i>Annales Universitatis Apulensis Series Historica 19/II</i> , 2015, p. 71 -103.
Madden et al. 2017	Gwyn D. Madden, Jordan K. Karsten Sarah H. Ledogar, Ryan Schmid, Mykhailo P. Sokhatsky, <i>Violence at Verteba 240 Cave, Ukraine: New insights into the Late Neolithic intergroup conflict</i> , în <i>International Journal of Osteoarchaeology</i> 28 (1), 2017, p. 1 - 10.
Makkay 2000	János Makkay, <i>An early war. The Late Neolithic mass grave from Esztergályhorváti, Budapest</i> , 2000, p. 83.
Meyer et al. 2009	Christian Meyer, Guido Brandt, Wolfgang Haak, Robert A. Ganslmeier, Harald Meller, Kurt W. Alt, <i>The Eulau eulogy:</i>

	<i>Bioarchaeological interpretation of lethal violence in Corded Ware multiple burials from Saxony - Anhalt, Germany</i> , in <i>Journal of Anthropological Archaeology</i> 28, 2009, p. 412–423.
Meyer et al. 2014	Christian Meyer, Christian Lohr, Olaf Kürbis, Veit Dresely, Wolfgang Haak, Christina J. Adler, Detlef Gronenborn, Kurt W. Alt, Mass Graves of the LBK Patterns And Peculiarities, in Alasdair Whittle, Penny Bickle, Early Farmers. The View from Archaeology and Science, Proceedings of the British Academy 198, Oxford University Press, 2014, p. 307–25.
Meyer et al. 2015	Christian Meyer, Christian Lohr, Detlef Gronenborn, Kurt W. Alt, The massacre mass grave of Schöneck Kilianstädten reveals new insights into collective violence in Early Neolithic Central Europe, in PNAS 112 (36), p. 11217–11222.
Meyer et al. 2018a	Christian Meyer, Corina Knipper, Nicole Nicklisch, Angelina Münster, Olaf Kürbis, Veit Dresely, Harald Meller, Kurt W. Alt, Early Neolithic executions indicated by clustered cranial trauma in the mass grave of Halberstadt, in Nature Communications 9, 2018, p. 1 - 11.
Meyer et al. 2018b	Christian Meyer, Olaf Kürbis, Veit Dresely, Kurt W. Alt, <i>Patterns of Collective Violence in the Early Neolithic of Central Europe</i> , in Andrea Dolfini , Rachel J. Crellin, Christian Horn, Marion Uckelmann, <i>Prehistoric Warfare and Violence: Quantitative and Qualitative Approaches</i> , Springer, 2018, p. 21 - 39.
Moreno - Ibáñez et al. 2021	Miguel Ángel Moreno - Ibáñez, Palmira Saladié , Juan I. Morales , Artur Cebrià , Josep Maria Fullola, <i>Was it an axe or an adze? A cranial trauma case study from the Late Neolithic - Chalcolithic site of Cova Foradada (Calafell, Spain)</i> , in <i>International Journal of Paleopathology</i> 32, 2021, p. 23–30.
Müller - Scheeßel, Hukel'ová 2020	Nils Müller - Scheeßel, Zuzana Hukel'ová, The burials and human remains from the LBK and Želiezovce settlement site of Vráble, in Martin Furholt, Ivan Cheben, Johannes Müller, Alena Bistáková, Maria Wunderlich, Nils Müller - Scheeßel, <i>Archaeology in the Zitava Valley 1 - The early Neolithic LBK settlement site of Vráble</i> , Leiden, Sidestone Press, 2020, p. 159 - 234.
Muñoz et al. 2019	Lydia P. Sánchez - Barba Muñoz, Eduardo Vijande Vila, Ángel Rubio Salvador, Inmaculada Alemán Aguilera, Marta Díaz - Zorita Bonilla, Adolfo Moreno Márquez, Salvador Domínguez - Bella, José Ramos Muñoz, Miguel C. Botella López, <i>Possible interpersonal violence in the Neolithic necropolis of Campo de Hockey (San Fernando, Cádiz, Spain)</i> , in <i>International Journal of Paleopathology</i> 27, 2019, p. 38–45.
Orschiedt 2005	Jörg Orschiedt, The head burials from Ofnet cave: an

	example of warlike conflict in the Mesolithic, in Mike Parker Pearson, I. J. Nick Thorpe, Warfare, Violence and Slavery in Prehistory, Proceedings of a Prehistoric Society conference at Sheffield University, BAR International Series 1374, Archaeopress, 2005, p. 67 - 73.
Orschiedt, Noël Haidle 2007	Jörg Orschiedt, Miriam Noël Haidle, The LBK Enclosure at Herxheim: Theatre of War or Ritual Centre? References from Osteoarchaeological Investigations, in Tony Pollard, Iain Banks, War and Sacrifice Studies in the Archaeology of Conflict, Brill, Leiden, Boston, 2007, p. 153 - 169
Semelin 2001	Semelin 2001 Jacques Semelin, In consideration of massacres in Journal of Genocide Research 3(3), 2001, p. 377–389.
Silva et al. 2012	Ana Maria Silva, Rui Boaventura, Maria Teresa Ferreira, Rui Marques, <i>Skeletal evidence of interpersonal violence in Portuguese Late Neolithic collective burials: an overview</i> , in Rick Schulting, Linda Fibiger, <i>Sticks, Stones, and Broken Bones: Neolithic Violence in a European Perspective</i> , Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 317 - 340.
Wahl, Trautmann 2012	Joachim Wahl, The Neolithic massacre at Talheim, in Rick J. Schulting, Linda Fibiger, <i>Stones, and Broken Bones: Neolithic Violence in a European Perspective</i> , 2012, Oxford, Oxford University Press, p. 77 - 100.
Walker 2001	Phillip L. Walker, A Bioarchaeological Perspective on the History of Violence, in Annual Review of Anthropology 30, 2001, p. 573 - 596.
Zeeb - Lanz et al. 2009	Andrea Zeeb - Lanz, Rose - Marie Arbogast, Fabian Haack, Miriam N. Haidle, Christian Jeunesse, Jörg Orschiedt, Dirk Schimmelpfennig, Samuel van Willigen, The LBK settlement with pit enclosure at Herxheim near Landau (Palatinate). First results, in Daniela Hofmann, Penny Bickle, <i>Creating Communities New Advances in Central European Neolithic Research</i> , Oxbow Books, Oxford and Oakville, Oxford, 2009 p. 202 - 219.